

Nipaitsoq og Vesterbygden

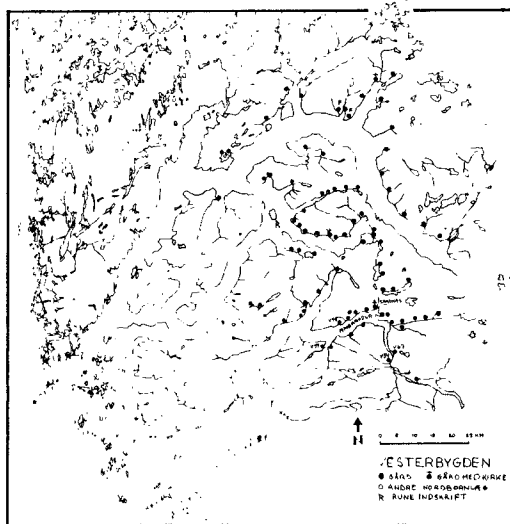
Af Claus Andreassen

Nærværende artikel vil behandle nogle af aspekterne omkring udgravningen af en nordbo-gård i Vesterbygden i 1976-77. Udgravningen af denne samt en række andre anlæg blev foretaget som et led i samarbejdet mellem Nationalmuseet og Kalaallit Nunaata Katersugaasivia (Grønlands Landsmuseum), Inuit-Nordbo Projektet. Vort håb var, at projektet kunne være med til at afklare nogle af problemstillingerne omkring et evt. kulturmøde mellem inuit og nordboer. Desværre viste det arkæologiske materiale sig ikke holdbart til en sådan analyse, idet der tidsmæssigt var for stor afstand mellem de enkelte anlæg fra de to befolkningsgrupper. Vi fik dog mange andre informationer og nogle skal videregives hér.

Nordbo-udgravningerne koncentrerer sig særligt om tre gårde: Eqaluit ilordlit, Niaqussat og Nipaitsoq. I mere prosaiske vendinger er deres registreringsnummer i nordboregistraten for Vesterbygden nr. V 59, V 48 og V 54, jfr. kort 1.

Nipaitsoq

Navnet betegner egentlig ikke selve gården, men da det er det nærmeste sted-

navn, er det blevet adopteret også som gårdens navn. Den ligger pragtfuldt placeret ved den NV-lige ende af et stort indlandsdelta, som modtager vand fra to søer samt en »død« gletcher. Vandmængderne mødes umiddelbart foran gården, hvor de presses sammen af fjeldet i et snævert løb, der fører vandet ned i Naujat Kuat, der udmunder i Ameragdla lige overfor Sandnæs. Umiddelbart kan det se ud, som gården ligger temmeligt isoleret, men dette er næppe tilfældet set med nordbo-øjne. Vi kunne

Fig. 1. Nipaitsoq set fra nord. Gården ligger til venstre for de to hvide trekante (telte). Fra fjeldet forrest t.v. kan man se til Sandnæs og V 63.

fra fjeldet bag gården se til Sandnæs og V 63. Der var – for os, der gik i nærmest ukendt terræn – lidt over fire timers vandring ud til fjorden ved V 58, så med datidens terrænkundskab samt heste, har man næppe følt sig isoleret.

Gården ligger godt på spidsen af en halvmåneformet grus- og sandbanke beklædt med pilekrat (fig. 1). Ruinområdet var kun sparsomt bevokset med pil, men til gengæld var der dejligt saftigt græs samt de smukkeste gedemams.

Udgravningerne blev i 1976 lagt an på at skaffe et omfattende og stratigrafisk sikret knoglemateriale og for-

Fig. 2. Nipaitsoq, grundplan. Tørvevægge angivet ved gråfarve.

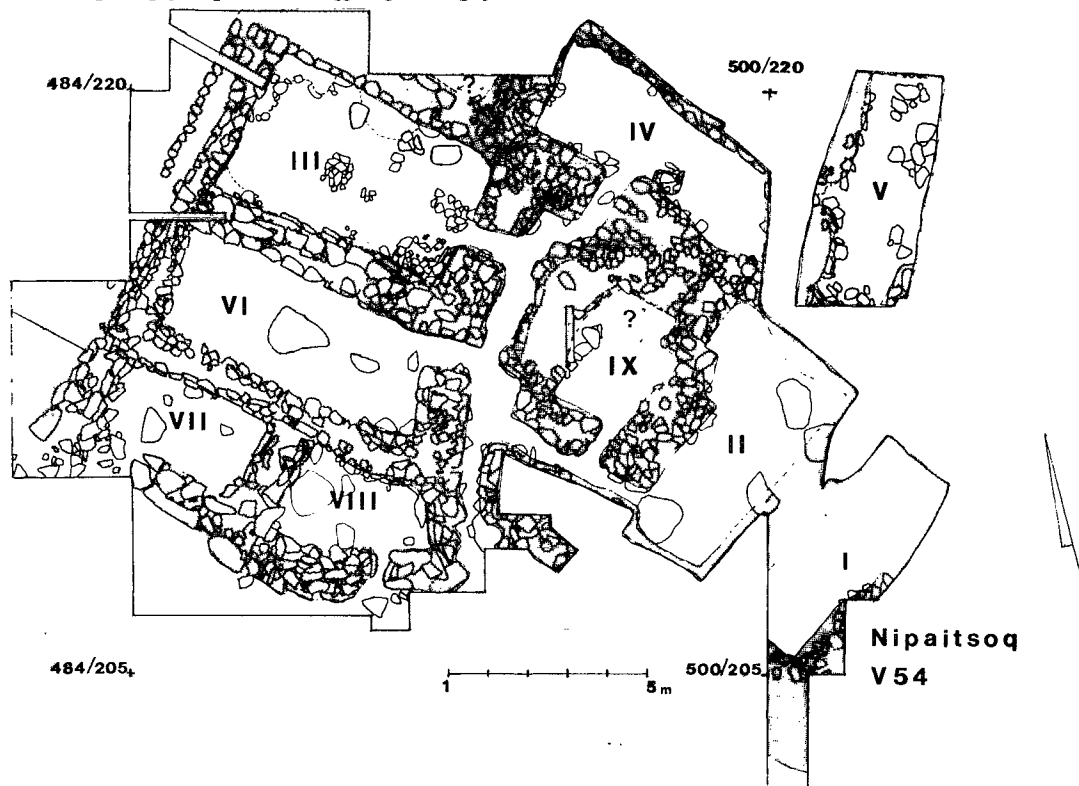

Fig. 3. Lodfoto af rum VII, afrenset til undergrund. Facaden er i billedets underkant.

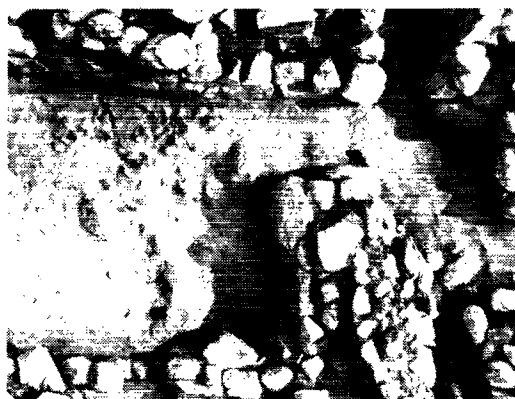

Fig. 4. Lodfoto af gangen samt indgangen til rum VI.

håbentlig også et genstandsmateriale, således, at vi ville være i stand til at belyse udviklingen i fødens sammensætning og genstandenes udseende fra bosættningens begyndelse til afslutningen. Næste sæson gravede vi mest i ruinen for at sikre os et større genstandsmateriale og få et indblik i ruinens/gårdens indretning. Det stod hurtigt klart, at gården var en centraliseret gård, hvor stald og menneskebolig er bygget sammen i een stor bygning (fig. 2). Hele anlægget måler ca. 19×24 m. Da terrænet skråner let mod syd er hele anlægget gravet lidt ind i skråningen. Indgangen er midt på facaden, der synes at have været meget lav, idet der var meget lidt tørv i området. Til gengæld var facadestenene store og imponerende. De to forreste rum har begge indgang gennem facaden (fig. 3). Deres funktion kan ikke entydigt afklares, men det er antageligt værkstedsrum. I rum VII fandtes en del små jernstykker fra knivblade, en pilespids af jern samt en del jaspisstykker (se fig 13.). Rummet parallelt med disse to rum, kaldes for sovesalen, rum VI (fig.

4). Betegnelsen stammer udelukkende fra vores fantasi, fordi der blev fundet så mange løse fjer og dun i rummet. Der er ingen jordbænke eller andet, der kunne indicere et sovearrangement. I midten ligger en stor sten, som må have været generende en gang imellem. Nær døren lå en del træstykker, men desværre kunne der ikke hentes nogle konstruktionsmæssige detaljer ud af dem, og de kunne ikke identificeres nærmere end til nåletræ. Næste rum i rækken er ildstuen, hallen, rum III (fig. 5). Også den har man adgang til via den centrale gang,

Fig. 5. Lodfoto af hallens indgangsparti med ildsted t.v. og en stenrække, der muligvis er et fundament t. b. Hvad der skulle være dér, ved vi ikke.

Fig. 6. Rum III's indgangsparti.

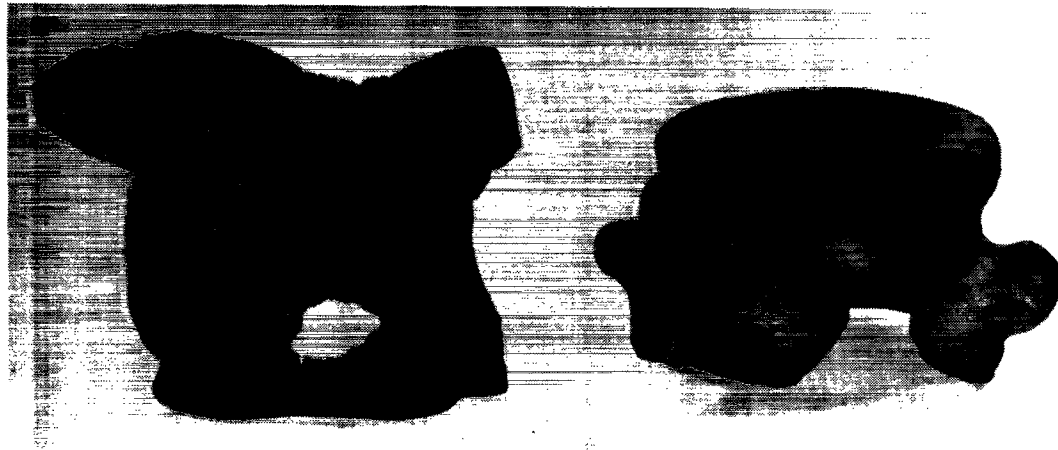
der binder de fleste af gårdens rum sammen. Indgangspartiet står stadig i mere end 1 meters højde (fig. 6). Hér, som ved et par andre døråbninger, sås tydeligt kofternes slid på udragende sten-spidser: de var helt glatpolerede. I hallens SØ-lige hjørne er opbygget et stort ildsted, i midten findes et mindre fladt ildsted og nær dette stod to skamler af hvalryghvirvler (fig. 7). At de var brugt til at sidde på, så vi af de mange snitstykker fra træ, de mange knogler etc. der lå omkring dem. Rummets sydvæg

er stor og imponerende, men ikke særlig godt bygget op. Den er givetvis skredet på et tidspunkt på grund af manglende understøtning af stenenes undersider inde i tørvevæggen. Langs nord- og øst-væggen var en del af den oprindelige overflade bevaret som en jordbænk, der rimeligvis har været dækket af træ og skind. Vi fandt antydningen af opbygningen af en træramme oven på jordbænken.

Skråt bag »hallen« ligger fadeburet, rum IV, hvor mange gode sager tilsyneladende har hængt ned fra vægge og ligget på hylder, da ejerne forlod gården. Ved siden af dette ligger en stald, V. Den har tilsyneladende været forbundet med fadeburet med en dør, men desværre er der netop hér væsentlige problemer med tolkningen af udgravningens resultater. Området nåede ikke at blive færdig undersøgt.

Endnu to stalde blev fundet, hvoraf den ene må være en kostald, II, at dømme efter de væltede båsesten, der lå i rummet. Den anden må være en fære-

Fig. 7.

gedestald, rum I. I midten af bygningen fandtes et rum fyldt med gødning, IX. Dette rum har givetvis afgivet meget forbrændingsvarme til de øvrige rum og dermed lettet på husets opvarmning. Øst for kostalden ligger endnu et rum, som antagelig er laden, desuden fandtes antydningen af et rum bag nr. III. På begge sider af bygningen ligger en lille bygning: mod nord ned mod bækken og mod syd på selve møddingen. Der er sandsynligvis tale om hhv. en badstue og en smedje, idet der nær den sidste i møddingen blev fundet meget trækul og meget slaggelignende affald.

Vi ved, at gården ikke altid har haft dette udseende. Dels er de tidlige gårde af en anden udformning, dels blev der fundet enkelte genstande i nedgravninger, der gik ind under vægforløbene. Vi ved imidlertid ikke nok til at kunne rekonstruere andre planer for gården. Endelig bør det tilføjes, at det fulde udseende i gårdens slutfase først kan erkendes, når områderne øst for og mellem rum I og V, nord for rum III samt den østlige facadedel er udgravet.

Det skal sluttelig nævnes, at byggematerialerne selvsagt er tørv og sten samt træ, sandsynligvis dels lokalt, dels drivtømmer fra yderkysten. Væggene var alle bygget i kassemur med front af sten og fyld af tørv. Visse vægge var opbygget med skiftende lag af sten og tørv. Det var tydeligt, at der var to forskellige typer tørv: sumptørv, der blev brugt i lange stykker og mere sandede tørv, der blev brugt i korte tykke stykker. Stenene var alle lokale sten hentet fra fjeldet bag gården. Der var ikke brugt afrundede sten.

I Nipaitsoqs omegn fandtes ikke andre bygninger bortset fra en fold oppe i fjeldskråningen nord for gården og et muligt skemma (kødgemme) nede ved elven i en kløft. Placeringen er dog meget atypisk, idet et skemma plejer at være på et luftigt sted og gerne lidt højt, som dette fra V 63. Det står med kasse-mure i op til 1,9 m.

Genstandsmaterialet

Dette kommer som sagt dels fra møddingen, dels fra huset. Da affaldslagene i huset var ganske tynde, må alle genstandene derfra stamme fra sidste fase af bebyggelsen. Møddingen gav desværre forbløffende lidt materiale, men dog en mængde knogler.

Det følgende materiale kan derfor betragtes som repræsenterende sidste fase inden for den materielle udvikling i Vesterbygden. Der blev fundet genstande af mange forskellige materialer, dels med oprindelse i Grønland (træ, barde, tand, ben, skind, fedtsten, sten og jern) dels med oprindelse uden for Grønland (jern, metaller, træ).

Fedtsten

I Vesterbygden-området kender vi i dag ca. 23 lokaliteter, hvor der har været brudt fedtsten. Nogle brud er ganske små, fritstående blokke, andre er store forekomster i fjeldet. Kvaliteten er meget svingende fra brud til brud og også inden for de enkelte brud. Det er derfor ikke muligt på kvaliteten alene at afgøre, hvor de forskellige fedtsten kommer fra. Bruddene fordeler sig ujævnt over hele området. F. eks. er der ingen i nærheden af Nipaitsoq, hvilket kan være årsagen

Fig. 8. Kar- og randtyper. Yderst t.v. ses et skår med indvendig ornamentik i form af streger. Dette er fundets eneste eksemplar. Enkelte skår har streger på randen.

til, at der er forholdsvis lidt materiale fra tilvirkningen af fedtstenskar, mens der er meget både på V 48 og V 59, der ligger i nærheden af et brud. Fedtstenen er vel transporteret ind til Nipaitsoq som helt eller næsten helt færdige produkter (fig. 8). Den almindeligst forekommende gruppe er uregelmæssige klumper eller skår med gennemboring (1 eller flere). Gennemboringen er normalt dobbeltkonveks (timeglasformet). I nogle tilfælde er hullet dog skåret, ikke boret. Ud fra slidspor i hullerne fremgår det, at mange har været hængt op (fig. 9). De, der ikke har hul, kan selvfølgelig også have hængt, men ikke længe nok til at få varige spor af det. Ophængningen har været i kobberem, som der er fundet en del af, noget stadig siddende i hullerne. Det er en rimelig antagelse, at mange af stenene har været brugt som vævevægte. I rum III fandtes f. eks. en gruppe på 20 liggende tæt sammen i et hul i jordbænken. Een havde runen ψ , som tolkes som et M og dermed muligvis en hentydning til en Maria (nordboerne var jo katolikker). Vejning

af stenene har ikke vist nogen idealvægt. Vævevægtene må have været brugt i en opretstående væv, som vi dog ikke har andre spor af.

I enkelte af skårene fandtes huller blokeret af rustklatter. Dette må være spor efter forsøg på at klinke itubrudte kar med jerntråd. Dette kendes også fra norsk klæbestensmateriale.

En anden gruppe kaldes sommetider for rotationssymmetriske genstande (fig. 10). Det drejer sig om mindre genstande af fedtsten med centralt placeret hul. Ud fra størrelsen antages det, at det er dels tenvægte, dels tyngder til pumpebor. Enkelte af tenvægtene er ornamenteret med lodrette streger.

Vævevægtene og tenvægtene viser at man på gården har behandlet den uld, som fårene gav. Knoglematerialet fra fårene viser, at de i høj grad har været holdt for mælkens og uldens skyld, ikke så meget for kødet: så var de blevet slagtet noget tidligere.

Adskillige stykker tekstil blev fundet, deraf et halsåbningsstykke. Dragten har haft knapper af hvalrostand, og buk-

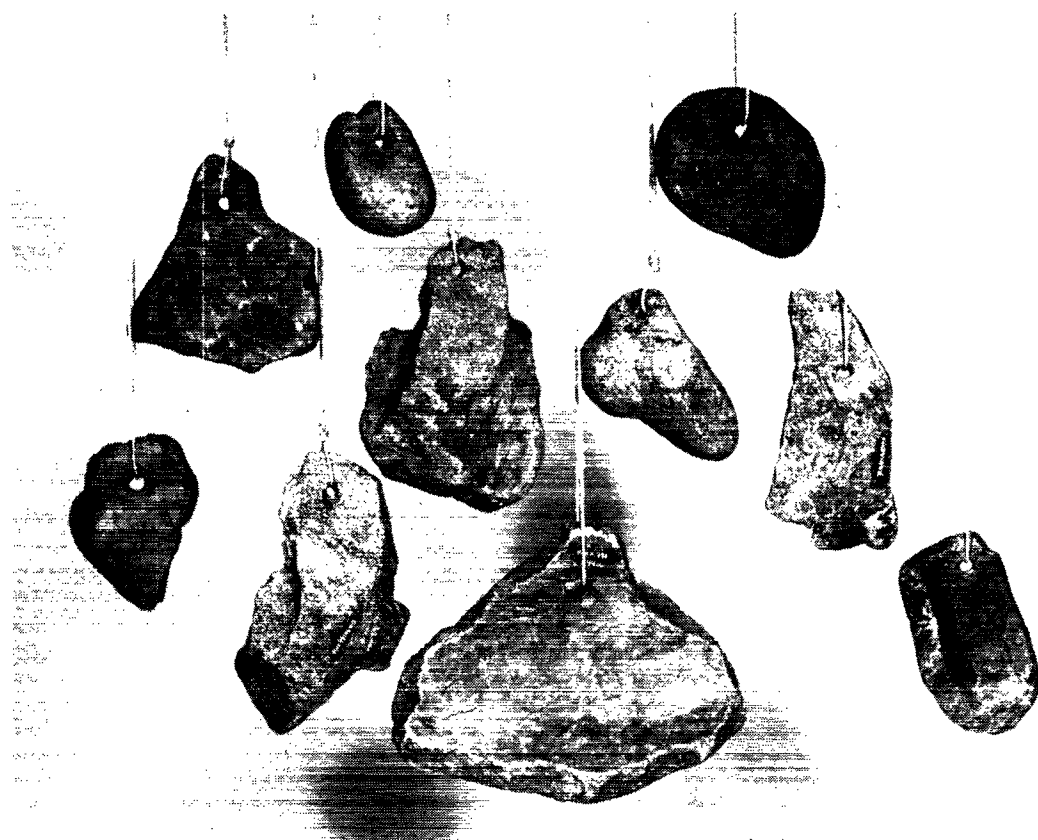

Fig. 9.

serne kan have været holdt oppe med et bælte af læder med messingbeslag og lukke af ben (fig. 11). Syningen er foregået med små nåle af ben og jern. Enkelte smykker har været brugt: vi kender et hjulkors af ben, desværre slemt maltrakteret af graveskeen, og fra rum VI kom en lille sølvskjold med en feltopdeling, der er en kopi af eller inspireret fra Skotland (fig. 12). Der er dog ingen øjer på til fastsyning, så det er næppe lavet helt færdigt. Samme skjoldform fandtes på et par skår af fedtsten. I møddingen fandtes endvidere en fåreknogle med en indridsning, der svarer til skjoldet. Alt i alt

er dette et fund, der sætter fantasien i sving.

Blandt de personlige ting må vi også regne knivene, som der blev fundet en del af, både hele og som fragmenter, foruden 4 knivhåndtag af ben og et af træ (fig. 13). Mange afbrækkede spidser tyder på, at arbejdet med gevir- og knoglestykkerne for at omforme disse til brugbare genstande har været hårdt ved knivene. Sammen med jernstykker uden klart formål (små stænger) fandtes flere gange jaspis-stykker. Der er her muligvis tale om, at man har brugt jaspis i stedet for flint ved ildslagning. Blandt jernet

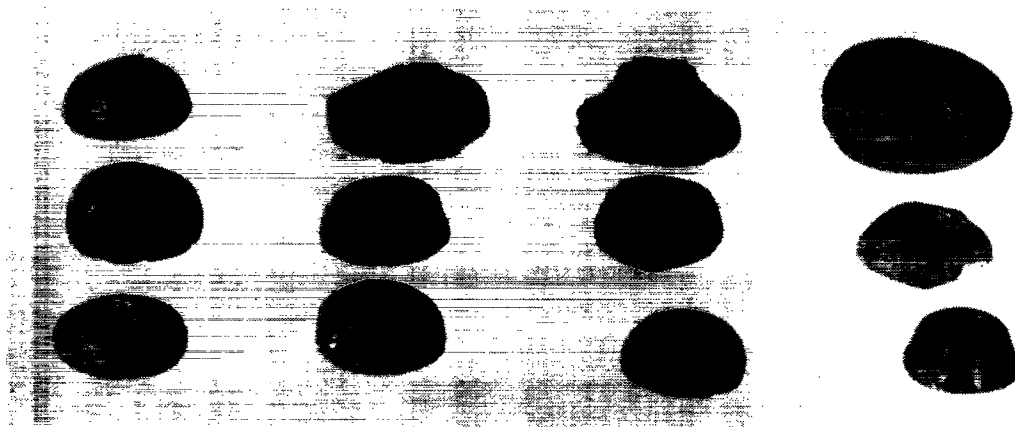

Fig. 10.

bemærkes også mange søm og nagler samt enkelte små jernringe (ringbrynje?). Naglerne og ringene er magen til de fund, som Peter Schledermann bl. a. har fundet på den nordlige del af Ellesmere Island på en stor eskimoplads. Ring-

brynjestykkerne kendes også fra en eskimotomt fra Tugtuligssuaq i Melvillebugten. Fremtidige analyser kan måske fortælle, om disse fund har hørt til en og samme brynje. Det er en facinerende tanke, som ikke bliver mindre spæn-

Fig. 11. Tekstil, knapper af hvalrostand, sølvfingerring, bæltespænde og bennål. Flere af øjerne på knapperne viser kraftigt slid, og enkelte er slidt helt igennem.

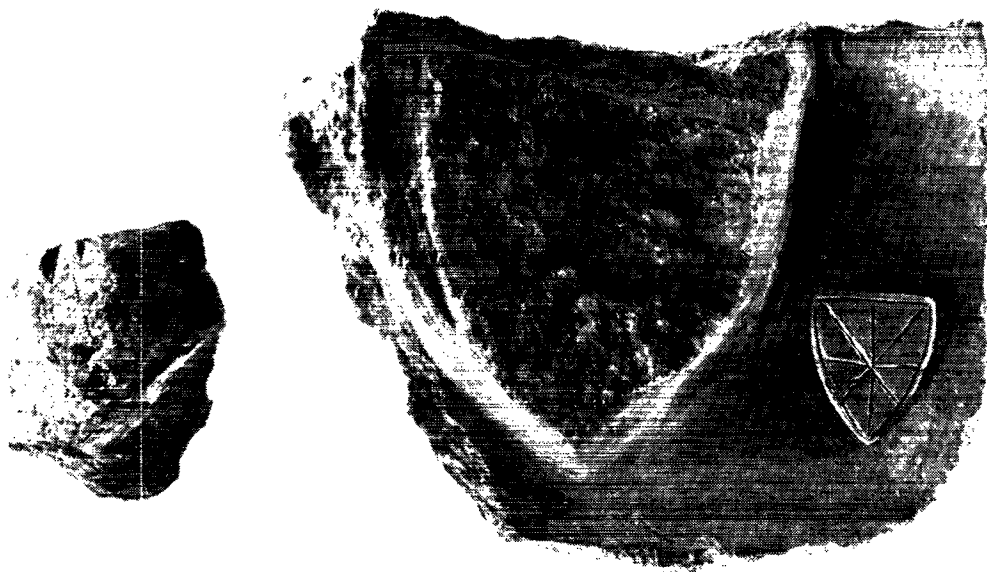

Fig. 12. To stykker fedtsten, hhv. kar-hjørne og kar-låg med skjoldformet motiv. Soluskjoldet har hvertandet felt skraveret.

dende ved, at et af jernfundene fra Nipaitsoq, pilespiden på fig. 13, efter analyse har vist sig at være lavet af jern fra en meteor ved Savigssivik, syd for Thule. Hermed syntes også antydnet et muligt handelsmønne mellem nordboer og inuit: meteorjern. Det bør dog tilføjes, at analyser af flere søm, nagler og knive ikke har vist flere eksempler på meteorjern som råmateriale, så materialet bør givetvis være større, inden der drages for vidtgående slutninger. Slibning af knivene er foregået dels med lokal velegnet stenart, dels med importeret sten fra Østerbygden, den såkaldte Igaliko-sandsten. Enkelte af disse var meget fine i formerne, og een var tilsyneladende helt ubrugt og antyder dermed et muligt handelssamkvem mellem

de to bygder helt frem til den afsluttende fase. Beklageligvis var de fleste træstykker trykket helt flade og uden konstruktive detaljer. Til trods for dette hjembragte vi dog enkelte identificerbare træsager (fig. 14). Stavbægre i forskellige størrelser har været hyppigt brugt i husholdningen. Hvorvidt træet er grønlandsk, europæisk, amerikansk eller drivtømmer, har vi ikke kunne få afklaret.

Samlet giver genstandsmaterialet ikke væsentlige tilføjelser til det billede af det materielle inventar på gårdene, som vi bl. a. gennem de store udgravninger på andre af Vesterbygdens gårde, har fået. Dog må vi sige, at vi har betydeligt flere småting, som er med til at komplettere billedet. Dette skyldes givetvis en mere

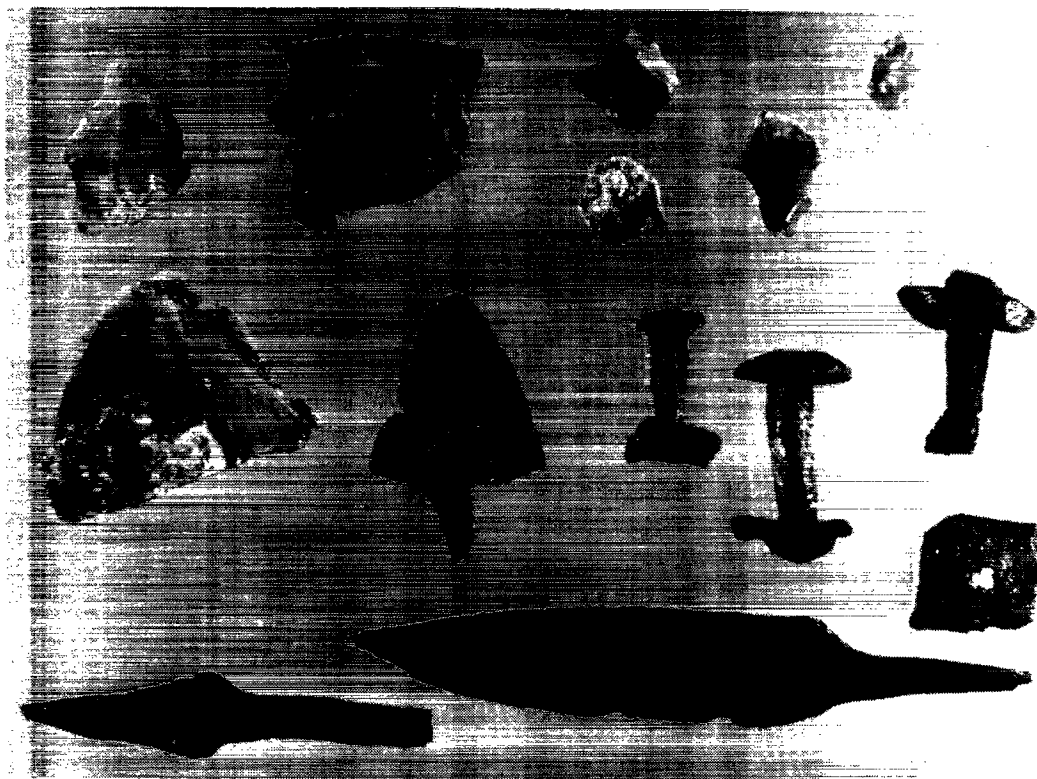

Fig. 13. Nederst to knive, derover pilespiden af meteorjern.

finmasket udgravningsmetode, og ikke specielle forhold på gården i modsætning til de øvrige udgravede gårde.

Visse forhold i udgravningen antydede dog, at vi næppe var de første arkæologer på stedet. Det er ikke usandsynligt, at eskimoer på jagt i indlandet har fundet disse ruiner ret så attråværdige, ja rene skatkamre hvad angår tømmer og jern. De kan være kommet på et tidspunkt, da gården endnu ikke er blevet til en sammenfalden ruin, og har dermed haft et langt bedre udgangspunkt end os andre for at finde brugbare genstande. Hvis vi antager, at disse inuit kun har fjernet mindre jerngenstande og

tømmer, står vi tilbage med en gård, der tilsyneladende forlades på en helt anden måde end de store gårde i Austmannadalen, der stod tilbage med et langt rigere inventar, da arkæologerne kom til. Vi har næsten ingen hele kar, meget få større træstykker, ingen religiøse symboler, ingen hele tekstilstykker. Kun brugbare spader af hvalknogle er ladet tilbage. Man sidder tilbage med indtrykket af en lidt sjusket oprydning, hvor de brugbare personlige genstande er medbragt, mens tungere genstande af fedtsten og hvalknogle er ladet tilbage. På trods af, at der har været noget proviant i fadeburet ved afskeden, synes gården dog forladt i en

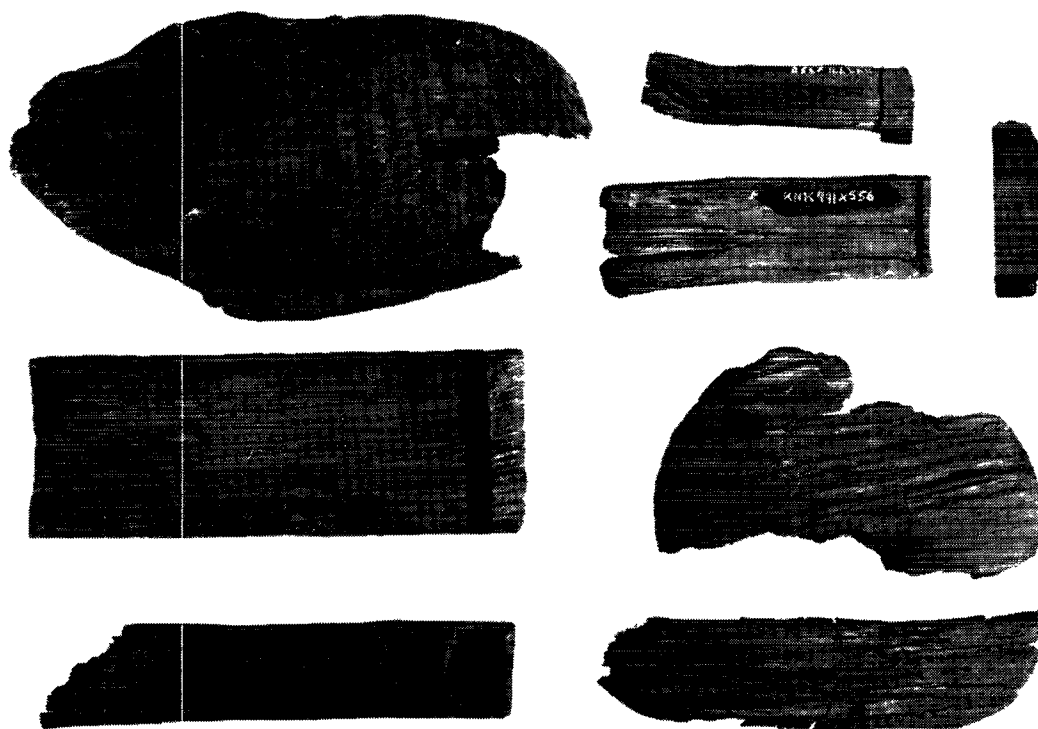

Fig. 14. Øverst t.v. en æse resten er tøndestave og to bunde.

vis orden og ikke kaotisk som følge af brand.

Hvornår forlades gården?

Som snart alle, der har læst om nordboerne, ved, er det en almindelig antagelse, at Vesterbygden ligger øde hen omkring midten af 1300-tallet. Antagelsen bygger på oplysninger fra bispens forstander, Ivar Bardson, der angiver at have besøgt Vesterbygden og derunder fundet, at den lå øde hen. Dette skulle have fundet sted omkring 1350.

Nu kan det ikke skade, at søge andre informationer for at få samme begivenhed belyst. Vi har udtaget en serie C-14

dateringer fra Nipaitsoq og Niaquassat for at belyse bosættelsernes anlægstidspunkt og slutfase. For Niaquassat har vi som yderrammer to dateringer på hhv. 1020 ± 50 år og 1395 ± 50 år. For Nipaitsoq har vi hhv. 1030 ± 70 år og 1405 ± 65 år. Anlægstidspunkterne rimer meget godt med en formodning om, at netop disse to steder næppe har været blandt de første, der blev taget i brug, på den anden side har man sandsynligvis ret hurtigt taget de brugbare områder i brug. Hvad angår Nipaitsoq ved vi jo heller ikke, om stedet har været en selvstændig produktionsenhed fra starten, eller om den oprindelig var an-

lagt som en slags sætergård. Mere problematiske er de to yngste dateringer. Selvfølgelig kan meget klares ved at holde sig til en vis statistisk usikkerhed og måske urene prøver. Det er dog min opfattelse, at vi dels var meget omhyggelige med indsamlingen af materialet, dels ligger dateringerne igennem lagserierne i Niaquussat, med en enkelt undtagelse, meget smukt, og dels skal vi næppe lade os lede/forlede af Ivar Bardson oplysninger. Vi har endnu for få dateringer fra gårdene til at kunne afvise disse som utroværdige. Der kan argumenteres for, at Ivar Bardson kun har besøgt et par af de store gårde med kirker og undervejs blot checkede et par af gårdene langs fjordene. Tilbage står så, at indlandets bønder og fangstfolk i visse områder kan have fortsat deres hidtidige livsform, efter at dele af det øvrige samfund er brudt sammen. En tilværelse som dog åbenbart kun har kunne opretholdes i nogle år, inden også de måtte give op.

De sene dateringer bør opfattes som provokationer, der må få os til at få foretaget flere, meget omhyggelige dateringer på norbogårdens slutfaser for derigennem dels at få et billede af Ivar Bardsons pålidelighed dels af Vesterbygdens opløsningsperiode.

Appendix

Vesterbygdens gårde og øvrige anlæg

Ovennævnte Ivar Bardson nævner i sin beretning en række kirker og gårde i hhv. Østerbygden og Vesterbygden. Antallet af gårde i Østerbygden overstiger nu langt det af IB angivne, og hver sæsons feltarbejde bringer nye anlæg for dagen, således at vi i dag kender mere

end 400 anlæg, hvoraf en god del er gårde. Også i Vesterbygden bringer feltarbejde nye anlæg for dagen. I alt kendes nu 82, jfr. kort 1. Der har i de seneste år været foretaget en ret intensiv kortlægning af alle typer fortidsminder i Nuuk distrikt. Sammen med oplysninger om de allerede kendte fortidsminder i resten af landet er hele denne viden nu overført på såkaldte fredningskort, der er specialfremstillet til dette formål. De er i en målestok på 1:100.000. Et systematisk fredningskartotek med dertil hørende arkiv er nu under opbygning på Kalaallit Nunaata Katersugaasivia, efter at fredningsloven er gået over til Grønlands Hjemmestyre. Kort 1 er fremstillet på grundlag af oplysningerne i dette arkiv. Det skal bemærkes, at der ikke er fuld sikkerhed for, at hver udfyldt prik angiver en selvstændig gård. En del mangler at blive besøgt og vurderet ud fra den viden, vi har idag.

Endelig er der enkelte gårde/anlæg, vi ikke har kunnet genfinde. Vi må i de tilfælde antage, at de har været til stede, men nu er skredet i havet eller i elve, som følge af den til tider meget voldsomme erosion. Enkelte ruiner har endvidere vist sig at være rene naturfænomener. Disse sidste tages selvfølgelig af kortene efterhånden, som de erkendes, hvorimod vi beholder de sikre, men nu forsvundne, anlæg, idet disse jo også er med til at fortælle om hvor og hvor meget landet har været udnyttet gennem tiderne. Denne viden er heller ikke uvæsentlig for nutiden, hvor denne viden kan indgå som et element blandt mange i planlægningen af landets videre udvikling.